

Галай, В.М. Сэнсавыя аналогіі ў фразеалогіі нямецкай і славянскіх моў / В.М. Галай, В.П. Трайкоўская // Жыццём і словам прысягаючы... : зб. навуковых прац да 90-годдзя засл. раб. адукацыі РБ, д-ра філ.н., праф. М.Я. Цікоцкага. — Мінск, 2012. — С. 90—96.

В.М.Галай, В.П. Трайкоўская

СЭНСАВЫЯ АНАЛОГІ Ў ФРАЗЕАЛОГІІ НЯМЕЦКАЙ І СЛАВЯНСКІХ МОЎ

Фразеалагічны склад мовы з'яўляецца непасрэдным кампанентам культуры, крытэрыем духоўнасці народа. Існаванне трапных выказаў сведчыць пра шматвяковую творчасць народа, яго культуру і светапогляд. У іх адлюстравана фізічная карціна свету, сацыяльнае і побытавае жыццё чалавека, сам чалавек з яго эмоцыямі, унутраным светам. Як вядома, у фразеалогіі рэалізуюцца катэгорыі вобразнасці, метафарычны код мовы.

Вялікую цікавасць да лінгвістычнага даследавання ўяўляюць маладаследаваныя фразеалагізмы з метэакампанентам, г.зн. уваходжанне ў склад фразем пэўных метэаралагічных адзінак. Лексіка нямецкай, беларускай, польскай і рускай моў мае шмат слоў, якія абазначаюць надвор'е, прыродныя з'явы. У спалучэнні з указанымі лексемамі ўтвараюцца некаторыя ўстойлівыя вобразы або фразеалагізмы. Іх з'яўленне ў мове сведчыць аб шматвекавой творчасці народа. Такія фразеалагізмы адлюстроўваюць не толькі фізічную карціну свету, але і розныя характарыстыкі самога чалавека, яго адносіны да іншых людзей і да навакольнага жыцця. Адзначым пры гэтым, што ў адпаведных устойлівых спалучэннях разглядаемых моў усе падобныя найменні фактычна губляюць сваё прамое значэнне, але тым не менш ускосна ўздзейнічаюць на агульную семантыку фразеалагізмаў, матывуюць яе, спрыяюць выдзяленню акрэсленых тэм іх ужывання.

Каб больш выразна ахарактыраваць сабраны беларускі фразеалагічны матэрыял, мэтазгодна параўнаць яго з адпаведным матэрыялам польскай, рускай і нямецкай моў. Для параўнальнага аналізу фразеалагізмаў мы абралі наступныя слоўнікі:

Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. Т.І – II. – Мн.: БелЭН, 1993; Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991; Гюлумянц, Кира. Польско-русский фразеологический словарь. Т. I – II.- Минск: Экономпресс, 2004; Немецко-русский фразеологический словарь - М., изд-во «Русский язык». 1975; Фразеологический словарь русского языка - М.: «Русский язык», 1986

Сярод адабраных намі шляхам суцэльнай выбаркі фразеалагізмаў з метэакампанентамі беларускай мовы адзначана 140 адзінак, рускай – 100, польскай мовы –

110 адзінак, нямецкай – 80. Перавага беларускага матэрыялу тлумачыцца большай ужывальнасцю ў складзе фразеалагізмаў такіх слоў, як *вада, вецер, дождж, зорка, маро, лёд, наветра, сонца* і інш. (у нямецкай мове абмежавана колькасць фразеалагізмаў з такімі лексемамі, як *мароз, дождж*).

Па свайму кампанентнаму складу фразеалагічныя адзінкі розныя. Большая іх частка складаецца з трох кампанентаў у беларускай, рускай і польскай мовах: *ісці з ветрам; ад ветру валицца; висеть в воздухе; сжигать свои мосты; уак ро lodzie; pod otwartym niebem*.

Крыху менш фразеалагізмаў маюць у сваім складзе два кампаненты: *зорная гадзіна; напускаць туману; цыганскае сонца; тучи сгушчаюцца; лёд тронулся; уак lody; pogoda ducha*. Трэба адзначыць, што ў польскай мове значна больш чым у беларускай фразеалагізмаў з двума кампанентамі. Гэтыя колькасныя разыходжанні, з аднаго боку, тлумачыцца тым, што ў складзе польскіх фразеалагізмаў аўтары перакладных слоўнікаў уключаюць даволі многа тэрміналагічных двухкампанентных словазлучэнняў (параўн. *biały mróz, ciężka woda, punkt rosy* і інш.). З другога боку, складальнік фразеалагічнага слоўніка І.Я. Лепешаў далучае да фразеалагізмаў некаторыя парэміі, якія звычайна маюць шматкампанентны склад (параўн. *на гары хадзіць і сонца не бачыць*).

У беларускай мове часцей за ўсё сустракаюцца шматкампанентныя фразеалагізмы: *біцца, як рыба аб лёд; як гром сярод яснага неба; макавай расінкі ў роце не было; каля студні хадзіць і вады прасіць*. Што ж датычыцца нямецкай мовы, то тут назіраюцца часцей за ўсё шматкампанентныя фразеалагізмы: *sich den Wind um die Nase wehen lassen* “набірацца вопыту”, *das Wasser läuft (lief) jemandem im Mund zusammen* “у кагосьці пабеглі слюнькі”.

Словы, якія ўваходзяць у склад фразеалагізма, называюць “будаўнічым матэрыялам”, які можна размеркаваць па лексіка-граматычных разрадах - часцінах мовы. Сярод іх найбольш значную групу ўтвараюць назоўнікі. Гэта сведчыць пра тое, што пэўная частка фразеалагізмаў матывуецца найменнямі рэчаў, прадметаў, рэчываў, фактаў, падзей і з’яў.

У залежнасці ад функцыі, якую яны выконваюць у сказе, усе назоўнікі размяркоўваюцца па склонах. Найбольшая колькасць ужываецца ў назоўным і вінавальным склонах; прычым назоўны склон выражае суб’ектыўнае значэнне, а вінавальны – аб’ектыўнае і акалічнаснае: *лёд крануўся; на вецер гаварыць; знаяць цену; золотая сярэдзіна; co zeszloroczny snieg; to woda na jego mlyn; jemanden auf Eis führen (locken); ein stilles Wasser* і інш.

Па колькасці адзінак дзеясловы займаюць другое месца, што і зразумела, бо большасць з адзначаных вышэй назоўнікаў таксама звязаны з выражэннем дзеяння (параўн. *вецер, бура, дождж* і інш.).

У залежнасці ад адносін працэсу да суб'екта ці аб'екта адзначаныя дзеясловы можна падзяліць на наступныя групы: дзеясловы перамяшчэння (*вецер у галаве гуляе; der Wind hat sich gedreht* “становішча памянялася”; *ветер свистит в карманах*); дзеясловы ператвараючага дзеяння (*з ветру вяроўкі віць, строить воздушные замки; (auf) gut Wetter machen* “паляпшаць настрой”); дзеясловы са значэннем руху і значэннем зменнага стану (*мароз па скуры прабягае; ехатъ с ветерком; gegen den Wind segeln (schiffen)* “ісці супраць ветру; плыць супраць цячэння”); дзеясловы працяглага нязменнага стану (*цягнуць як цэмент ваду; висеть в воздухе; in der Luft (noch) schweben*).

У пераважнай большасці выпадкаў у разглядаемых фразеалагізмах дзеясловы ўжываюцца ў форме інфінітыва: *хапаць зоркі з неба; туманы пускаць; воду возить; auf Eis legen (stellen)* “часова адкласці што-небудзь (замарозіць)”.

Адзначаем адносна невялікую долю кампанентаў-прымет у складзе сабраных фразеалагізмаў, якія самі па сабе змяшчаюць і характарыстыку адпаведнай з’явы: *як лонскі снег; цыганскае сонца; звёздный час; ein(mein) guter Stern; unter einem glücklichen Stern geboren sein; gegen Wind und Wetter*).

З улікам значэнняў, зафіксаваных для адабраных фразеалагізмаў у слоўніках, усе ўстойлівыя словазлучэнні з метэакампанентамі нямецкай і славянскай моў дапускаюць сваё размеркаванне па аднолькавых семантычных сферах, або тэматычных групах, межы якіх, аднак, не заўсёды з’яўляюцца выразнымі і акрэсленымі. Тым не менш, выдзеленыя тэматычныя групы даюць пэўнае ўяўленне аб найбольш абагульненых семантычных характарыстыках фразеалагізмаў, матываваных метэакампанентамі ў разглядаемых мовах.

Найбольшую семантычную разнастайнасць маюць фраземы з кампанентамі *вецер, вада, сонца, наветра, лёд, дождж*, напрыклад, *пляваць супраць ветру* “рабіць што-небудзь сабе на шкоду”; *на сямі вятрах* “самотна і на водшыбе”; *надбіты ветрам* “несур’ёзны, легкадумны, пусты”; *куды вецер дзьме* “без цвёрдых перакананняў і прынцыпаў”, *ісці\найсці\з ветрам* “цярпець няўдачу; канчаткова разбурацца”, *вецер у свірне гуляе* “пустыя засекі, бедны хто-небудзь”.

У польскай і нямецкай мовах са словам *вецер* на нашым матэрыяле адзначана амаль у два разы меней фразеалагізмаў, тым не менш істотных рангавых адрозненняў пры іх размеркаванні па тэматычных групах не назіраецца: *вецер у галаве* (сінонім: *як у полі вецер*) – *ветер в голове – та wiatr w głowie – jemand hat Flasen im Kopf* «дурь в голове»;

трымае нос па ветры “беспрынцыпова мяняючы свае паводзіны, прыстасоўвацца да абставін, падладжвацца да каго-небудзь, што-небудзь” – *держатъ нос по ветру – den Mantel (die Fahne) nach dem Wind drehen (hängen)* “даслоўна: паліто(сцяг) варочаць (вывешваць) па ветры”.

Самая вялікая група разгледжаных фразеалагічных адзінак (каля 30% ад агульнай сумы) выкарыстоўваецца ў нямецкай, беларускай, рускай і польскай мовах для адмоўнай, негатыўнай ацэнкі або чалавека цалкам, або яго паводзін, рыс характару, разумовых здольнасцяў і да т. п. (параўн. *Stille Wasser sind tief* “даслоўна: ціхая вада глыбокая” – в тихом омуте черти водятся - у ціхім балоце чэрці растуць (яшчэ: хто ціха ходзіць, той густа месіць, ціхая свіння глыбока рые, ціхая вада грэблю рве) – *cicha woda brzegi rwie; sieht aus wie 3 (7, 14) Tage Regenwetter* – чернее тучи – хмара хмарай – *jak chmura gradowa; ein Herz aus Eis* – каменная сэрца – каменное серце – *kamienne serce* і інш.).

У супрацьлегласць прыведзенай групе фразеалагізмаў значная частка ўстойлівых словазлучэнняў (прыблізна 11%), хаця і меншая за папярэднюю колькасць, ужываецца ў даследуемых мовах для характарыстыкі дадатных, станоўчых уласцівасцяў чалавека (параўн.: у беларускай мове *у агні не гарыць і ў вадзе не тоне* “нідзе не прападзе, выбіраецца з любых абставін”; у рускай: *в огне не горит и в воде не тонет*; у польскай мове *czystej wody* “сапраўдны, высокай якасці”; *zorka pierwszej wielkości* - *звезда первой величины* – *gwiazda pierwszej wielkości* – *ein Stern erster Größe* і інш.).

Каля 15% засведчаных фразеалагізмаў з метэакампанентамі нямецкай і славянскіх моў выкарыстоўваецца для выражэння непасрэдных пачуццяў чалавека, яго фізіялагічных патрэб і да т. п. (параўн.: у беларускай мове *мороз па скуры прабягае* “у каго-небудзь узнікае непрыемнае адчуванне ад раптоўнага страху, хвалявання”, у польскай мове *mroz przechodzi po kościach*, у рускай *мороз по коже(спине) дерет(идет)*, у нямецкай – *es mit der Angst (zu tun) bekommen*).

На прыведзеныя фразеалагізмы трох разгледжаных тэматычных груп прыпадае ў мовах звыш палавіны ўсіх устойлівых словазлучэнняў з метэакампанентамі. Гэта значыць, што як мінімум кожны другі падобны фразеалагізм мае антрапацэнтрычнае значэнне, ужываецца для характарыстыкі чалавека, яго ўнутраных якасцяў.

Самі прыродныя з’явы маюць такую прыдатную ім уласцівасць, як зменлівасць, рухомасць, непастаянства. Падобная ўласцівасць не можа не матываваць і агульнае значэнне адпаведных фразеалагізмаў з метэакампанентамі. Прыблізна шостая частка зазначаных намі ўстойлівых словазлучэнняў непасрэдна выражае менавіта рух або разнастайныя змены той ці іншай сітуацыі (параўн.: у беларускай мове *якая бура нясе* “чаму, з якой мэтай ідзе, едзе хто-небудзь, куды-небудзь”, “хто-небудзь бяследна, імгненна знік, схаваўся” і інш.; у польскай мове *przepędzić na cztery wiatry* “ісці абы-куды, куды захочацца”, у нямецкай: *Wo hat dich der Wind hergedreht? Aus welchem Loch pfeift der Wind* (даслоўна - з якой дзіркі вецер свішча); у рускай: *каким ветром тебя сюда занесло?* і інш.).

Найменшымі прыродных з'яў, што здольныя праяўляцца з вялікай інтэнсіўнасцю, можа характарызавацца і суадноснае з такой інтэнсіўнасцю фразеалагічнае значэнне пэўных устойлівых выразаў. Максимальнае выражэнне той або іншай якасці, прыкметы тэрміналагізавана ў сучасных даследаваннях па семантыцы лацінскім словам *Magn* і фіксуецца ў значнай частцы занатаваных фразеалагізмаў з метэакампанентамі (параўн.: *небу горача было* “пра самую высокую ступень інтэнсіўнасці якога-небудзь дзеяння або дзейнасці” - *jak lodu* “вельмі шмат” - *wie Sand im Meer* “як пяску марскога”).

Яшчэ адно тыповае значэнне вылучаецца ў разгледжаных устойлівых выразх і звязана з выражэннем нечага няпэўнага, ірацыянальнага, малавядомага (параўн.: *чакаць з мора пагоды* “заставацца ў пасіўным, вымушаным, няпэўна-доўгім чаканні каго-небудзь, чаго-небудзь” - *chodzic po chmurach* “марыць пра нерэальнае” – ждаты у море пагоды і інш.).

Вылучаныя семантычныя сферы, па якіх размяркоўваюцца фразеалагічныя значэнні ўстойлівых выразаў нямецкай і славянскіх моў, з'яўляюцца аднолькавымі, але запаўняюцца рознай колькасцю зарэгістраваных фразеалагізмаў з метэакампанентамі. Так, у беларускай мове значна часцей, чым у польскай, дадзеныя фразеалагізмы ўжываюцца для адмоўнай і дадатнай характарыстыкі людзей (адпаведна 34% і 12% ад агульнай сумы фразеалагізмаў у беларускай мове супраць 24% і 8% у польскай).

Такім чынам, агульнае ў семантыцы разгледжаных фразеалагізмаў палягае ў іх размеркаванні па аднолькавых тэматычных групх, у выражэнні адных і тых жа абагульненых значэнняў. Спецыфіка плана зместу фразеалагізмаў з метэакампанентамі ў нямецкай і славянскіх мовах заключаецца ў тым, што выдзеленыя тэматычныя групы запаўняюцца ўстойлівымі выразамі моў па-рознаму, як правіла, неаднолькавай колькасцю занатаваных фразеалагічных адзінак.